

Székely János: A mítosz értelme

Az esszé az egyik lelegegásabb műfaj. Talán éppen azért, mert olyan ritka, mert kevesen művelik? Sokszor gyanúba keverték, kétségbe (is) vonták létjogosultságát. Gyergyai Albert — a magyar esszéírás egyik legkiválóbb mestere — köteté címével (Védelem az esszé ügyében) is tiltakozik a hamis általánosítások ellen. Kicsit a szabad véleményalkotásért is perelt, hiszen az esszé másik jellemzője, hogy egyéni. Ahány szerző, annyiféle az esszé. Van akinek a tollán (ilyen volt Gyergyai Albert is) teljes pompájában mutatja meg magát a szellem, mert a gondolatok frapáns sziporkázását a retorika is segíti, míg másoknak éppen az axiomatikus, epigrammatikus tömörség az erénye.

Székely János gondolatai legömbölyítettek és kemények, mint a tiszta vizű hegyi patakokban csiszolódott kavics. Ez a karcsú köteté is ilyen. Nála az esszé nem a felfedezés, a szellemi kaland eszköze, hanem az évtizedeken át megőrzött és hurcolt élmények, reflexiók s az ezekből kicsapódott gondolatok summázása. Sokszor olyanira kopárok, evidensek, hogy már-már — első olvasásra — közhelynek vélném őket, ám továbbgondolva — s nem lehet tovább nem gondolni — nemcsak a mélységükkel, de (a szerző) eredetiségével is mehökkentenek. Tudni kell ehhez, hogy a szerző eredeti tanult „szakmáját” tekintve filozófus, aki éppen azért „pártolt át” az irodalomhoz (előbb a vershez, később a drámához és a prózához), mert elégedetlen a tételes filozófiák általánosításaival. A tételekből ugyanis hiányzik az egyéni, az egyedi, az egyszeri, másképpen fogalmazva: a karakter és a sors. Paradox ellentmondás ez (s nem is az egyetlen) Székely János életművében, hiszen (történelmi) drámáiban mindig azt kutatja és ábrázolja, ami túlmutat a hősök során, amiben az egyetemes, a konkrét koron és helyzetten túlmutatató tragikum és humánium jelenik, jeleníthető meg.

Nem véletlenül foglalkoztatja a mítosz, annak értelme (ez egyik ciklusának a címe is), mert úgy véli, hogy a mítoszban (a Cantata profanát és a Gilgames eposzt elemzi) érhető tetten az a mozzanat, amikor az egyéni sors és a közösség törekvései, vágyai még szinkronban vannak, nem válnak mereven külön. Korunk embere hajlamos arra, hogy csupán a „naiv mesét” lássa ezekben a történetekben, de Székely Jánosnak (s ez nem csupán ezekből az esszékből derül ki) igen rossz véleménye korunkról is, a „modernséget” hajszólo, azt mindenek fölé helyező kor- és kortársairól. Több írásában is foglalkozik az értékekkel (a szellemiekkel és erkölcsiakkal), azzal a válsággal, amely a már bevált (mert évezredek tapasztalatával igazolt) emberi tartalmak, tartások semmibebevételéből, devalválódásából következik. Ezt a válságot úgy lehet levezetni — véli —, mint egy matematikai képletet. A tudomány (s benne a filozófia is) lényegében nem is tesz mást, mint egyre pontosabb, következőképp bonyolultabb definíciókat fogalmaz meg erről a permanens válságról. Székely János ugyanis — noha egy percig sem tagadja meg filozófus voltát — éppen kérdésselvetéseivel adja tanújelét annak, hogy író. Az érték soha nem mint elvont fogalom érdekli, hanem annak a mában is hasznosítható praktikuma. Ízelítőül itt a tisztaságot mint értéket emelnék ki (Enkidu mítosza). Mondjuk ki: nem kis bátorság kell ehhez erotomán és a szexet mindenbe belevívő, (s ezzel devalváló!) korunkban. Hogyan is fogadhatnánk el értéknek a tisztaságot, szűzességet, önmegtartóztatást, fegyelmet, amikor — úgymond — ezt már lejáratta a keresztény etika, másrészt korunk a szexet éppen mint örömforrást, „fedezte fel” újra? Csak-hogy — fejtegeti Székely János — a kérdés egyrészt bonyolultabb, mintsem hinnénk, másrészt ez a „korszerűbb” felfogás is manipulációs termék, illetve magának a manipulációnak az eszköze (lehet). Olyan csapdahelyzet ez (is), amelyben minden véglet boldogtalansághoz, sőt tragédiákhoz vezethet. A mítoszban (Gilgames eposz) az a csodálatos, hogy szinte modellálható mindaz az emberi helyzet, sors s az ebből levonható tanulság is, amelyet az emberiség később meg- és átélt. Nem csupán a költészet erejéről van szó — ez teszi ma is élvezhetővé, „fogyaszthatóvá” ezeket

az ősi történeteket —, hanem arról a bölcsességről is, az empíriánál magasabb értékű tapasztalati anyagról is, amely ezekben a mítoszokban megfogalmazódik. Székely János „leleménye” az, hogy Enkidu, a „vadember” szocializálódásának történetét az erotikával, a szexszel való találkozásból „vezeti le”. Azzal, hogy elveszítette az „ártatlanságát”, ki is szakadt a természetből (az állatok félnek tőle), a bűntudata általi manipulálhatóvá vált. Elveszítette a szabadságát. Így nyersen „lefördítva” talán laposnak tűnik a gondolatsor, pedig századvégünk erkölcsi és eszmei zűrzavara nagyon is indokolja ezt a kérdésfelvetést és megközelítést. Moravia (aki pedig regényeiben korántsem szűkszavú az erotika és szex ábrázolásakor) már a hatvanas évek elején figyelmeztetett egyik tanulmányában arra, hogy a szexualitás hétköznapivá, áruvá, dologivá válása milyen veszélyeket hív elő. Személyiségünk egyik legintimebb, legbensőbb szféráját érinti meg ez az élmény, s ha olcsóvá, köznapivá-közönségessé válik, általa az egész személyiség sérül jóvátehetetlenül.

Márpedig a megzavarodott, a kiábrándult, megcsömörlött ember (és tömeg) könnyen játékszere lehet a legképtelenebb szándékú eszmének, hatalomnak (ez lehet politikai is). Azért fontos (itt) ez a gondolat, mert Székely János értelmezése szerint a történelem nem más, mint dominanciák harca. (Nyakig a történelemben, Bűnünk és bűntudatunk, A kultúra meghasonulása stb.). Fanyar, meghökkentő, de nehezen cáfolható felismerés ez, s a maga nemében nem is új (lásd Fourier Marx). Székely János azonban hozzáteszi, hogy illúzió, hiú ábránd az, hogy a dominanciák harcában „jól járhatunk”. Veszít az is, aki elnyeri az uralmat, mint ahogyan az is, akit uralom alá hajtottak. Talán nem véletlen, hogy a szerző a sztoikusok nyugalmat és fegyelmét parancsolja önmagára... A gondolkodó (humanista ember) számára eleve visszatartó minden olyan cselekvés, amely a másik ember, másik embercsoport ellen irányul. Annál is inkább, mivel ezek „haszna” mindenkor kétséges, és időben — véges is.

Ez a sztoikus, már-már puritán önmérséklet jelentkezik a többi írásában is. Senkit nem ítél el, de a saját megszenvedett-kiharcolt értékrendjét és belső nyugalmat semmiért nem adja oda. Nagyon is jellemző erre az emberi tartásra a Levél a pezsgődíj zsűrijéhez című írása. Az Utunk szerkesztősége minden évben díjat szavaz meg valakinek, akit nem ismer el a „hivatalos” kritika. Nos, Székely János udvariansan de határozottan visszautasítja ezt, s egyáltalán minden díjat, mondván; hogy ez(ek) inkább csak elvesz(nek), mintsem, hogy hozzátesz(nek) a mű(vek) értékéhez. Mert az igazi művek — fejt ki máshol — nincsenek sem korhoz, sem társadalmi osztályhoz, ideológiai megfontolásokhoz kötve. Szülessenek azok akár kunyhóban (lásd Arany János) vagy palotában (Lev Tolsztoj). Ezekben az írásaiban ismét a filozófus szólal meg, aki (mert nagyon is jól ismeri?) úrrá tud lenni az íróember hiúságain, gyarlóságain, gyengeségein. Furcsamód mégis ettől válik szeretetre méltóvá a szerző, mint egyik mestere Szervátiusz Jenő, akiről oly megrendítően szép sorokat írt annak halálakor. (*Kriterion*.)

HORPÁCSI SÁNDOR

A fejlődés (kétütemű) motorjai

NEMZETKÖZI SZIMPOZIONOK MAGYARORSZÁGON 1967—1987

Ha egyetlen mondatban kellene megfogalmaznom, miben látom a ma képzőművészetének legfőbb gondját, azt mondanám: *képzőművészeti életünk kiállításcentrikus és piacorientált ahelyett, hogy alkotásközpontú és érték meghatározottságú lenne*. Az okok elemzése nem egy könyvrecenzió feladata, némi környezetrajz mégis elengedhetetlen, ha olyan átfogó jelenségről kell szólni, mint húsz év hazai szimpozionmozgalma. Már ebben a két megállapításban — mármint hogy húsz éve élnek